

DON RANUDO

Ludvig Holberg

AARHUS TEATER SCALA PREMIERE 30. APRIL 2003

DON RANUDO

Kim Veisgaard, Niels Ellegaard, Dorte Hansen Carlsen

Det er forskrækkeligt med disse simple folk, jeg tror virkelig, de må være skabt af en anden grov materie og have en anden sjæl, end vi fornemme. Al deres attrå står kun til at fylde bugen. Mon sådanne folk, min hjerte Don Ranudo, som er af så ringe stand, også kan blive salige?

Dona Olympia og Don Ranudo

Fiktionen bag facaden

af Bent Holm

Ludvig Holbergs komedie om *Don Ranudo* har en mærkeligt rodet og forvirret tilblivelseshistorie. Den blev skrevet 1722/23, men ikke trykt. Dernæst blev den annonceret til udgaven af komedierne 1731, men ikke trykt. Nu begyndte den at cirkulere i afskrifter, hvoraf et par stykker er bevaret. Holberg tillod så, at den blev trykt på tysk i 1745. Men bogtrykkeren, C.G. Mengel, udgav tillige en dansk piratudgave, trykt i Leipzig, mod Holbergs ønske. I sin vrede reagerede Holberg ved samme år at lade sin daværende forlægger, bogtrykker E.H. Berling, udgive komedien på dansk, suppleret med et par nyskrevne scener. Siden digtede Holberg yderligere nogle scener til, som kom med, da teksten blev trykt i den samlede udgave af komedierne fra 1753.

Underligt er det med denne outsider-position i forhold til hans øvrige værker. En forfatter er vel normalt interesseret i, at hans ting kommer ud. Man har spekuleret over denne tøven med at lade komedien trykke. Skyldtes den bekymring for følgerne af latterliggørelsen af samfundets fornemste lag, den gamle adel (uanset at handlingen var henlagt til Spanien)? Det kunne i første omgang godt have været tilfældet. Trykker Berling forsynede sin udgave fra 1745 med et forord. Det siges heri, at stykket var skrevet for tyve år siden, men ikke trykt, "eftersom Author, maaske, haver haft i Sinde at forandre noget deri". Det er naturligvis en reel mulighed. Men gælder det indholdet eller formen? Og fik han det så skrevet om? Som den foreligger, er den første version af stykket i hvert fald et sært skrummel. Meget bedre bliver det ikke med de forskellige tildigtninger. Ikke bare tilblivelseshistorien, men også teksten virker forvirret, diffus. Tendens til gentagelser og tørre tirader efterlader et indtryk af, at teksten aldrig er blevet skrevet rigtig færdig, at den i realiteten fremstår som en stort anlagt skitse til en komedie.

Videre står der i Berlings forord, at komedien er en slags modstykke til Molières *Den adelsgele Borger*, "saa at den hellere er en Parodie end en Imitation af samme bekendte franske Comoedie". Parodi betyder her korrektion. Holberg har altså ikke villet imitere, men korrigere Molière, hvis komedie satiriserer over den rangsyge borgermand, der tages ved næsen, da datterens bejler giver sig ud for tyrkisk kejserprins. Det var rent ud sagt for langt ude, ifølge Holberg. Hvorfor skulle en tyrkisk prins opsøge en parisisk borger?

I stedet lod Holberg det være en prins af Æthiopien eller Abessinien (det er det samme), som var et overvejende kristent afrikansk område. Så skulle sandsynligheden have fået sit: Don Ranudo kunne godt i sin desperate selvforblændelse tro på, at den kristne prins søgte netop hans gammeladelige og højkatolske hus for at finde sin gemalinde. Der er i øvrigt flere af den slags træk i stykket, som henviser til reelle forhold, som f.eks. at kun Dona Olympia, ikke Don Ranudo, kan konversere Isabella, da hun aflægger visit – kun en dame svarer en dame. Og at Don Ranudo faktisk har ret til – i kraft af sin spanske titel "Grande d'España", dvs. medlem af den snævre spanske højadel – at beholde hatten på i kongens nærvær! Derfor nægter han at blotte sit hoved for den æthiopiske prins.

Danmark var på et tidspunkt på vej ud i et vidtløftigt eventyr, da den franske greve d'Esnevais fik Chr. 6. til at finansiere et projekt om en handelsforbindelse mellem Danmark og Æthiopien, omend kongen fandt det "noget chimærisk"! I 1737 blev en ekspedition afsendt via Ægypten. Men den nåede aldrig Æthiopien, og projektet blev opgivet. Komediens "Æthiopien" er imidlertid fremfor alt et fantasiland, et frydefuldt springbræt for hæmningsløst nonsens, foldet ud i skildringen af landet, og i dets malabariske sprog, som er absolut frit opfundet. En enkelt brok af sproget dukker op i anden sammenhæng sidenhen, nemlig ordet "Lalak", som i Holbergs latinske roman *Niels Klim* fra 1741 er navnet på et land, som hovedpersonen kommer til på sin underjordiske rejse. Ikke at det refererer direkte til "Æthiopien", men det er værd at nævne som endnu et eksempel på et (tvetydigt) holbergsk fantasiland. Lalak er nemlig et slaraffenland, hvor alt er lutter overflod, det flyder med mælk og honning, ingen behøver at arbejde. Men ak, overfloden er kun overflade, folk er ikke lykkeligere af den grund, tværtimod er "de fleste sløve af lediggang og magelighed og lider under stedsevarende sygdomme. Det er derfor kun få, der ikke bortrives af en for tidlig død, ødelagte som de er af orme og råddenskab (...)" Alt dette fører til så mange forkerte beslutninger, fortvivlede foretagender og unaturlige dødsfald! Den overflod, lalakitterne lever i, berøver dem enhver fornemmelse af sand nydelse og frembringer til gengæld blot ækelhed og livslede hos dem alle. Det land, jeg havde forestillet mig som de saliges hjem, forekom mig nu at være de tavsers triste bolig, der snarere fortjener medynk end misundelse". Et overflodssamfund med velfærdssygdomme, ville man nok sige i vore dage.

Don Ranudo handler først og fremmest om tomme ritualer, form og facade. Om en gammel og heroisk verden i opløsning, styret af begreber, som er uden mening i en mere moderne og kontant virkelighed, og som derfor fremstår som vanvittige. Det er ganske klart, at Holbergs yndlingslekture, Cervantes' roman om *Don Quixote*, den spanske ridder, der lever i sin egen indbildte eventyrverden, spiller ind. Holbergs forhold til vanvid er flertydigt, med flydende overgange mellem nytteværdi og underholdningsværdi. På den ene side er svigtende realitetssans og selverkendelse naragtig og uhensigtsmæssig, unyttig. Derfor må den revses. Til den slags vanvid regner han

alskens uproduktiv selvhøjtidelighed, uden bund i konkrete kvalifikationer og realiteter. På den anden side står galskab i den grad som noget grundlæggende ved verden og virkeligheden. Netop i kraft af sin unyttighed kan galskaben være nyttig: "Jeg for min Part skiøttede ikke om at leve udi et Land, hvor ingen Narre vare. Thi en Nar gjør samme Virkning udi en Republique, som *Fermentum* udi et Menneskes Mave (: mave-syren). Den er som et nyttigt *Salvolatile* (: rus-forstærkende stof), der bringer Blød og Vædske udi Bevægelse: ja kand lignes med en Stormvind, hvilken, endskiønt den undertiden river Huse og Træer ned, renser dog tillige Luften, hindrer den fra Forraadnelse, og forekommer (: forebygger) Sygdomme, som gemeenligen reise sig af all for megen Stilhed" (*Moralske Tanker*, I, 86). Det er lige ved, at Holberg her opstiller en model for en absurditetens katharsis, en vanviddets rensende kraft.

Mangt og meget i den menneskelige civilisation, som blev taget dybt alvorligt, var i Holbergs øjne dybest set meningsløs galskab. Omvendt hævder han, at et letfærdigt fænomen som maskerade (eller for den sags skyld teater) har en nytteværdi som "en *philosophisk* Leeg", da "alle derved erindres om den Tilstand, Mennesket ved første Skabning af GUD er sat udi, og fra hvilken det formedelst Synden er faldet". Det normale liv, "den sædvanlige Stand, som vi leve udi, er en bestandig *Mascarade*, efterdi Regiering, Moder og Sædvane paalægge os Masker, hvilke vi ved saadan Leeg ligesom nedlegge, og at vi egentligen ikke ere ret maskerede, uden naar vi gaae med blotte Ansigter" (Ep. 347). Vanviddet i maskespillet spejler virkeligheden. Et sted opregner han en hel civilisations skabelsesberetning: den rene naturtilstand var et kaos af "Synd og Ondskab". Derfor måtte den menneskelige adfærd underkastes regler. "Man seer ogsaa, at den naturlige Stand haver ikke varet ret længe; thi vi finde Riger og Societeter stiftede kort efter Syndfloden; saa at Regieringers Ælde vise den naturlige Stands Korthed" (*Moralske Tanker* III, 41). Problemet opstår imidlertid, når civiliseringen udarter i indholdsløse udtryksformer og kunstige forskelle.

Det gav sig bl.a. udslag i opdeling i rangklasser. I 1728 indberettede den franske gesandt Camilly, at den danske konge havde haft held med et projekt, som ikke var lykkedes for nogen anden europæisk fyrste: at få samtlige sine undersåtter systemiseret efter rang. I sin satiriske roman *Niels Klim* beskriver Holberg et samfund, landet Potu (: Utopi), uden titler og rangorden, da disse erfaringsmæssigt førte til vanvitigt jagt på tom prestige og status. Dog ansås visse professioner i det utopiske land for fornemmere end andre: på den skala rangerede bønder i toppen, hoffolk i bunden – altså det omvendte af den faktiske virkelighed. Et sted ironiserer Holberg over den inflation, der går i tituleringerne: "Jeg holder derfor for, at man i Tide maa være betænkt paa nye Titler; thi naar Almuen bliver velbyrdig og Øvrigheden Vel- eller Høybaaren, maa Førstelige Personer forskrive Titler fra Orienten, saasom Europa haver ikke Forraad paa flere og høyere" (*Moralske Tanker*, III, 41).

■ Hother Bondorff, Klaus Tange, Karen-Lis Ahrenkiel, Jens Pedersen

■ Niels Ellegaard

Kim Veisgaard

Jens Pedersen, Karen-Lis Ahrenkiel, Kim Veisgaard, Klaus Tange, Merete Hegner

Til sådanne overfladefænomener uden reelt indhold regnede Holberg også moden. Han syntes, man skulle have et helt nøgternt og afslappet forhold til mode og ikke spille tid på at gå op i den: "Hvo som først optager en Mode, er en Nar, og den som holder den længst ud er ikke et Haar bedre. Det er fornuftigt, ja philosophisk, udi Klædedragt og Levemaade at rette sig efter Landets Moder (...) Herudover, naar min Skrædder spørger mig, hvorledes jeg vil have mine Klæder skaarne, svarer jeg: *efter Moden*; og meener jeg, udi saadant Svar at være større Philosophie, end om jeg beder ham at skiære dem efter mit Hoved: thi det første viser en Slags Kaaldsindighed udi indifferente Ting; det sidste derimod tilkiendegiver en Bekymring og Omsorg for mit Legems *parure* (: pynt), item, at jeg vil have mine Klæder saaledes afpassede, at, om jeg ikke behager andre, jeg dog kan behage mig selv" (*Moralske Tanker*, III, 54). Moder er noget relativt, underlagt konventioner og konjunkturer, og dermed endnu et udtryk for den foranderlighed og ubestændighed, der præger virkeligheden – som en formidabel fiktion.

Rangklasser, titler og moder er altså blot former, stil, mere eller mindre bizarre facader uden noget bag. Typisk nok fremhæver Holberg gerne én gruppe for dens jordnærhed og produktivitet: den lavt i hierarkiet placerede bondestand. Den er nøgtern og direkte, f.eks. i erotisk henseende: "... en Bonde-Karl fatter Kiærlighed til en Pige i Dag, og bringer hende i Brude-Seng i morgen. Fornemme Folks Giftermaal derimod skeer ikke uden foregaaende unyttige *Formaliteter* og *Præparatorier*. Et hvert fornemme Frierie er en Art af et Skuespill. Fire Acter maa ageres, førend man kommer til Slutning, som er Indholden af den 5te Act; og hender det sig ofte, at Kiærligheden kiølnes ved deslige lange *præludia*, saa at *Comoedien* falder ud til en *Tragoedie*. En Jomfrue, hvor ferdig hun end er at overgive sin Festning, capitulerer dog ikke uden foregaaende *Formale* Beleiring. Moden tilholder hende at disputere den, hun inderligen elsker, hvert Skrit. *Maschiner* maa oprettes, Miner graves og Stormstier *appliceres*, førend hun overgiver sig enten ved Accord eller paa *Discretion* (: mere eller mindre betingelsesløst). En Bonde-Karls Frierie derimod er uden for alle disse *Formaliteter*: alting gaaer ordentligen og naturligen til. De elskende Personer ere uden *Masque*, de selv foreene sig om Kiøbet, og Accorden sluttet uden *Plenipotentiarier* (: mellemmand); hvorudover saadanne Ægteskabe have bedre Udfald, end de der gøres med Konst" (*Moralske Tanker*, I, 164).

Det skitseagtige i komedien om *Don Ranudo* gør den problematisk at præsentere uden en vis bearbejdelse. Det er umiddelbart påkrævet at luge ud i mylderet af gentagelser. Samtidig er der foretaget en ganske omfattende sproglig gennemskrivning: mange passager bygger netop på sammenstødet mellem de højadelige hovedpersoners forskruede absurditeter og så en mere umiddelbart tilgængelig menneskelig tale. Når det, der er tænkt som forståeligt, i dag kan virke sort og forskruet, er der et problem – som bearbejdelsen har søgt at tage højde for. Herudover er den oprindelige, lidt tunge scenegang brudt op, med vekselvirkning mellem de to "huse", Ranudos fornemme og Gonzalos velhavende. Ikke mindst fordi det sidste, Gonzalos, her er blevet knyttet til det, som i vor tid står for glamour, prestige, penge, facade – moden!

Bent Holm er – foruden dramaturg og oversætter med speciale i bl.a. Goldoni og Dario Fo – Holberg-forsker og dr. phil. på en afhandling om *commedia dell'arte*. Han er ansat som lektor ved Teatervidenskaben på Københavns Universitet.

Æslet, der blev adlet

Æslet lod sig engang nobilitere
og deraf brystede sig blandt sine
medbrødre og andre dyr.
En skade, som sådant hørte, sagde da:
"På hvad kant man vender et æsel,
hvad skikkelse det end får,
enten det nobiliteres eller doktoreres,
er og bliver det dog et æsel"

Denne fabel forklarer sig selv

Ludvig Holbergs Moralske Fabler nr. 123, 1751

Kim Veisgaard, Kasper Leisner

Niels Ellegaard, Jens Pedersen, Dorte Hansen Carlsen

Isccenesættelse **Asger Bonfils**

Dramaturg **Bent Holm**

Scenograf **Anette Hansen**

Komponist **Erling D. Bjerno**

Koreograf **Chris Blackwell**

Lysdesign **Jesper Ahnfeldt**

Lyddesign **Andreas A. Carlsen**

Don Ranudo **Niels Ellegaard**

Dona Olympia **Dorthe Hansen Carlsen**

Dona Maria **Kirsti Kærn**

Leonora **Merete Hegner**

Pedro **Kim Veisgaard**

Gusman **Kasper Leisner**

Gonzalo **Klaus Tange**

Isabella **Karen-Lis Ahrenkiel**

Jago **Jens Pedersen**

Advokaten **Hother Bøndorff**

Juan, en bonde **Anders Baggesen**

Kok **Sune Christopher Abel**

Chefskrædder **Jacob Olsen**

Designerassistent **Kristian Havmand Andreassen**

Isabellas sekretær **Christian Grundtvig Ahrenkiel**

Gonzalos sekretær **Per Strandberg Rochat**

DON RANUDO

Ludvig Holberg

Musik indspillet i studie af

Michala Petri blokfløjter

Lars Hannibal guitar

Malene Bichel sang

Kaj Stensgaard slagtøj

Erling D. Bjerno orgel

Forestillingens varighed:

ca. 2 timer og 15 minutter inkl. pause

Forestillingsleder **Claus Mydtskov**

Suffli **Hanne Wolff Clausen**

Uropførelse: Det kgl. Teater, København, 30. august 1752

Teaterchef **Palle Jul Jørgensen**

Programredaktion

Jørgen Heiner, Trine Holm Thomsen og Agnete Krogh

Foto fra afsluttende prøver **Jan Jul**

Plakat & program layout **Jørn Moesgård as**

Tryk **Kannike Graphic A/S**

Premiere Aarhus Teater Scala 30. april 2003

Aarhus Teater
er støttet af
Århus Amt

Læs om skuespillerne på www.aarhusteater.dk

www.aarhusteater.dk udvikles i samarbejde med

webbureauet Novicell ApS og

softwareudvikleren Dynamic Systems A/S

Om Rang og Stand i Træernes Land

De underjordiske aarbøger viser, at man for nogle hundrede år siden har kendt rangklasser, og at deres indretning har været ordnet ad lovgivningens vej; men det fremgaar samtidig, at klassedelingen har givet anledning til uro. (...) Det havde ført til, at træerne undgik hinanden, og at til sidst alt samkvem og fællesskab var ophørt. Det var dog ikke de eneste vanskeligheder. Standsforskellene medførte i tidens løb, at dygtigere og mere ansete træer, som naturen havde udstyret med de største evner og de fleste grene, ved sammenkomster og selskabeligheder maatte sidde paa de fjerneste og tarveligste bænke. Intet træ, der følte sig personlig værdifuldt, og som udmærkede sig ved moral og klogskab, kunde faa sig til at søge om en titel eller om ret til at sidde paa første række, medens ubetydelige og værdiløse træer for at skjule deres naturbestemte skavanker og tomhed bag glimrende ærestitler, uafbrudt tiggede og tryglede fyrsten, indtil de fik ham fravristet en titel. Følgen var, at titler ansaas for kendetegn og benævnelse paa de ringeste og tarveligste træer. Højtidelige sammenkomster og repræsentative middage frembød derfor i fremmedes øjne et besynderligt og latterligt skue, naar de saa lutter tjørnekrat anbragt paa hæderspladser, men palmer, cedre og stolte ege med 10-12 grene paa skamler og de laveste bænke. Visse træers forfængelighed gik saa vidt, at de, som af naturen kun var udstyret med to eller tre grene, jagede efter at blive tituleret ti- eller tolv-grenede, og at tjørne og andre stikkende buske begærede at kaldes palmer. (...)

Da dette onde havde taget overhaand, og hele landet var ligesom bragt tilbage til det oprindelige kaos, hvor alle jagede efter tomme skygger og indholdsløse titler, havde en borger i byen Keba taget mod til sig og forelagt en lov om afskaffelse af dette uvæsen. Traditionen tro blev han ført ned på torvet med strikke om halsen; men efter at raadet var samlet og afstemningen havde fundet sted, blev hans forslag – uden indsigelse eller indskriden fra nogen side – fundet nyttigt for staten. Han blev derefter med blomsterkrans om hovedet ført gennem byen i triumf ledsaget af et jublende folk. (...)

I vore dage findes der ingen rangklasser eller titler i fyrstendømmet. Den høje øvrighed erklærer blot – ved at gøre forskel i rækkefølgen – visse bestemte virksomheder for fornemmere end andre. Denne formulering giver dog ingen ret til at forbeholde sig førstepladsen ved møder. Rækkefølgen fremgaar af fyrstens forordninger og skrivelser, der regelmæssigt slutter saadan:

Vi byder og paalægger Vore bønder, fabrikanter, købmænd, haandværkere, filosoffer, kunstnere, hoffolk osv. ...

Jeg fik oplyst, at der i det fyrstelige arkiv findes en rangliste af følgende indhold:

RANGKLASSER

- 1 De som under alvorlige forhold har bistaaet staten med pengemidler.
- 2 Ministre, der gør tjeneste uden at stille krav og uden løn.
- 3 Bønder og landmænd med otte eller flere grene.
- 4 Bønder med syv eller færre grene.
- 5 Grundlæggere af fabrikker eller manufakturer.
- 6 Haandværkere, der frembringer nødvendighedsartikler.
- 7 Filosoffer og ordentligt creerede doktorer af begge køn.
- 8 Kunstnere.
- 9 Købmænd.
- 10 Hoffolk, som oppebærer en løn af 500 rupater.
- 11 Hoffolk, hvis aarsløn udgør 1000 rupater

Uddrag af Ludvig Holbergs roman *Niels Klims Underjordiske Rejse* (1741)
Oversat fra latin af A. Kragelund (København 1970).

Kasper Leisner, Niels Ellegaard, Kim Veisgaard, Dorthe Hansen Carlsen, Merete Hegner, Kirsti Kærn

Den adelige kat

En kat brystede sig engang
af sit adelskab, foregivende, at den
første kat var kommet til verden
igennem løvens næsebor.

En tiger, som det hørte, sagde da:

"Det var at ønske, at du kunne
bevise dit adelskab heller af
dyd og duelighed end af løvens
næsebor."

*Fabelen lærer, at højhed ved
fødsel og hændelse er kun kimære,
og noget, som man ikke bør
bryste sig af.*

Ludvig Holbergs Moralske Fabler nr. 45, 1751

Klaus Tange

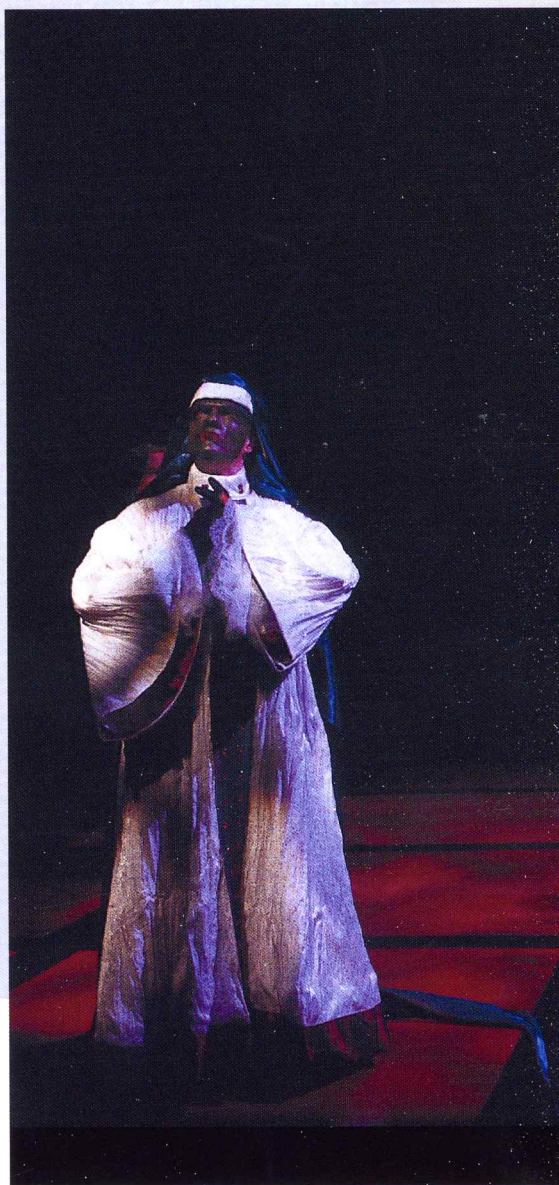

Om Mode og Moderne

Moderne forarsage, at Folk blive seende blinde. Moderne kand og forarsage, at end et Sviin kand komme til at stikke i Øjene meer end det tilforn agtet kiønneste Dyr; og veed jeg ikke rettere, end at den Spanske Nation er forfalden til saadan Smag, og at Fruentimmer udi Spanien have forelsket sig udi Grise, som de have kiælet for, ligesom tilforn for smaa Hunde. Franske Fruentimmer begyndte i min Tiid at give Afskeed til Stue-hunde, og i deres Sted at antage Katte: Nu omstunder holdes Mopser kiønnere end andre Hunde, da de dog, førend de komme udi Moden, bleve anseete som de hæsligste blandt den heele Hunde-Nation. Hvad smagen udi skrifter og lærdom angaaer, da grunder den sig og paa antagne Moder.

Fra Ludvig Holbergs Epistel 365

"Don Ranudo"
er den første komedie,
der bærer
Ludvig Holbergs
forfatternavn.

Klaus Tange, Kirsti Kærn

Klaus Tange, Jens Pedersen, Kasper Leisner, Niels Ellegaard, Dorte Hansen Carlsen, Merete Hegner, Kirsti Kærn

Om den naturlige lighed mellem alle mennesker

Lighed består mest deri, at ethvert menneske må rette sig efter den naturlige lov, hvilken tilsteder ingen at gøre en anden uret, fordi han har des flere sindets og legemets gaver, og at vi er alle mennesker og de menneskelige vilkår og skrøbeligheder undergivne.

Sådan lighed, når den bliver iagttaget, er meget kraftig til at holde fred og venskab iblandt menneskene. Thi den, som vil have tjeneste af en anden, må også beflitte sig på at gøre tjeneste, og må den ene hånd – som ordsproget lyder – to den anden. Tværtimod, om sådan lighed ikke bliver iagttaget, gøres menneskene derover uomgængelige, og det menneskelige selskab foruroliges, idet nogle vil agte sig højere og værdigere end andre og tilegne sig den største del i det, de har ikke mere ret til end andre.

Fra Ludvig Holbergs *Natur- og folkeretten* 1716

Niels Ellegaard, Kasper Leisner, Merete Hegner, Kim Veisgaard

Niels Ellegaard, Anders Baggesen, Dorthe Hansen Carlsen